

**27. januar: mednarodni dan spomina na žrtve holokavsta
GROZA BREZ MASKE ALI UPANJE ŽIVI, DOKLER SE LJUDJE SPOMINJAJO**

»Samo varuj se in zelo pazi, da ne pozabiš reči, ki so jih videle tvoje oči ... Pripoveduj o njih svojim sinovom in sinovom svojih sinov!« (Devteronomij 4,5)

27. januarja 1945 so vojaki sovjetske Rdeče armade osvobodili zloglasno tovarno smrti med drugo svetovno vojno in najbrutalnejše nacistično koncentracijsko taborišče Auschwitz. Od tega dogodka je letos minilo že (ali samo) 67 let in žive priče tovarne smrti se še vedno nerade spominjajo tragedije, trpljenja in vonja po smrti. Nacisti so izvajali smrt s hladno, industrijsko učinkovitostjo in preračunljivostjo. Ko so rdečearmejci in za njimi ameriški zavezniki videli prve prizore, so bili šokirani. »Vonj po smrti nas je preplaval, še preden smo šli skozi ograjo ... Več kot 3.200 golih, suhih teles je bilo vrženih v plitve grobove. Drugi so ležali na ulicah, kjer so padli. Uši so se plazile po porumeneli koži njihovih zašiljenih skeletov«, je med drugim zapisal ameriški general Bradley 12. aprila 1945. Brutalnost nacističnih zločinov, ki je kmalu po osvoboditvi Auschwitza (in preostalih taborišč) prišla na dan, je dobesedno šokirala zavezniške sile. Neki ameriški narednik je izjavil, da »je bilo podobno vходу v mračno dobo«.

TABORIŠČE – DEFORMIRANO ZRCALO MODERNE DRUŽBE

Torinski Jud in preživeli taboriščnik Auschwitza Primo Levi (kemik po izobrazbi, ki so ga nacisti odpeljali v taborišče 22. februarja 1944 leta skupaj z drugimi 650 italijanskimi Judi), je v svojem znanem delu Potopljeni in rešeni med drugim poskušal razložiti fenomen nacističnega »lagerja« in ga označil kot »deformirano zrcalo moderne družbe, v katerem je del žrtev postal enako nizkoten kot njihovi preganjalci«, vendar nikoli ni pozabil poudariti, kdo je bil za to bratsko podlost odgovoren. V svoji analizi nacističnega uničevalnega sistema se je Levi lotil tudi vprašanja moralne konstitucije nacističnih iztrebljevalcev. Obravnaval jih je kot posameznike, ki so bili zgneteni iz istega testa kot deportiranci. Ob tem slovenska zgodovinarica in odlična poznavalka Levijevega dela dr. Marta Verginella ocenjuje, da je »Levija kot znanstvenika vznemirjala podpora, ki jo je znanost nudila tehnologiji smrti in njenim mehanizmom iztrebljanja. Plan uničenja manjvrednih ras, ki je prodrl v vse pore nacistične Nemčije, je v mnogih nemških znanstvenikih naletel na aktivne tvorce. Zloraba znanosti v nacističnih taboriščih, njena podpora pri pomoru Judov, Romov, Slovanov in drugih deportirancev in deportirank Levija ni privedla do obsodbe znanosti kot take. Pač pa je vztrajal pri ločevanju znanosti od njene uporabe in pri načelu zgolj individualne odgovornosti«, še poudarja dr. Marta Verginella. Primo Levi je namreč dosledno in nepreklicno nasprotoval temu, da bi individualna krivda postala kolektivna. Bil je tudi povsem nedovzet za mistično dojetje judovske tragedije holokavsta in se je skoraj vedno poskušal izogniti rabi obeh evfemizmov – »holokavsta« (izraz, s katerim zlasti v publicistiki označujemo množično uničevanje Judov med 2. svetovno vojno) in »shoah« (šoa – izraz, ki ga uporablja mednarodno zgodovinsko in to znotraj širšega konteksta antisemitizma 20. stoletja). Po vrnitvi iz Auschwitza je Levi opisal, kar je videl in doživel, da bi »sebi in drugim pojasnil neznosno izkušnjo nacističnega lagerja«. V knjigi Ali je to človek je med drugim zapisal, »da mu ni bilo do tega, da bi s svojim pričevanjem obsojal«. Pomembnejše se mu je zdelo ponuditi dokument za umirjeni študij nekaterih vidikov človekovega duha in posledic, do katerih lahko privede ksenofobno vedenje. Kot pričevalec je pazil, da ne bi prevzel vloge zgodovinarja. Ostajal je nezaupljiv tako do tistih pričevalcev, ki so prekoračili mejo doživetega, kot do zgodovinarjev, ki so bili pripravljene prezreti ali puščati vnemar memoaristiko v prepričanju, da lahko z arhivskim gradivom pojasnijo vse vidike nacističnega uničevalnega sistema. Prizadeval si je za objektivno resnico in s tem pomembno prispeval k prizadevanjem, da ne bi prihajalo do povsem nesprejemljivih poskusov zanikanja holokavsta. Auschwitz ostaja dovolj trden dokaz o tem, kaj vse se je med drugo svetovno vojno dogajalo v tem delu okupirane Poljske in pomeni vrhunec nacistične tehnologije množičnega uničevanja manjvrednih ras.

DOKONČNA REŠITEV – ENDLÖSUNG 1941–1945

Nemški kancler in nacistični vodja Adolf Hitler je v razgovoru s Heydrichom in Himmlerjem 25. oktobra 1941 poudaril, da »za naš načrt iztrebljanja Judov nam koristi strah«. Načrt popolnega uničenja evropskih Judov je bil uradno dorečen na konferenci ob jezeru Wannsee (Berlin) 20. januarja 1942. leta. Enodnevna konferenca je bila sklicana, da bi na njej dorekli upravne odločbe za »dokončno rešitev« judovskega vprašanja. Na njej je Reinhard Heydrich dal jasno vedeti, da bo »dokončna rešitev« vključevala transport in smrt vseh Judov, nesposobnih za prisilno delo. Ostali bodo obsojeni na delo do smrti. »Dokončno rešitev« so zavestno načrtovali in izvajali. Mehanično, tehnološko in birokratsko je bil to hladno izpeljan in smrtonosno učinkovit sistem množičnih pobojev, izvršen s pomočjo tisočev državnih uslužbencev, vojakov, železniških delavcev, policistov, industrialcev – torej tudi povsem navadnih ljudi. Na nacističnih zemljevidih »pepela in smrti« je bil med največjimi taborišči smrti tudi Auschwitz – Birkenau v Zgornji Šleziji. A ne edino, na vzhodu okupirane Evrope so bile še druge tovarne smrti, ki so čakala, da uresničijo določila »dokončne rešitve«: Belzec, Chelmo, Majdanek, Sobibor, Treblinka ... Povsod so nacisti čakali, da bi ubijali. V prid zgodovinske resnice je treba zapisati, da se je usoda evropskih Judov na okupiranem območju pogosto spreminjala glede na krajevne razmere. V baltskih državah (Estonija, Litva in Latvija) in v Ukrajini je lokalno prebivalstvo sodelovalo v pregonu Judov. Zaplemba imetja, prisilno delo, nasilje in uboji so bili vsakodnevni pojavi. Po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo 22. julija 1941. leta se je intenzivnost množičnega uničevanja Judov le še stopnjevala. Nacisti so se odločili uničiti vse Jude v Sovjetski zvezi. Pri tem so bile posebej dejavne izurjene enote SS (Einsatzgruppen), katerim je na veliko pomagalo tudi lokalno prebivalstvo. Že spomladi 1941 je SS organizirala štiri mobilne odrede smrti za okupirano Sovjetsko zvezo in za baltsko območje. Za izvajanje posebnih nalog na vzhodni fronti je Hitler imenoval Heinricha Himmlerja. Do leta 1943 so pobili 1,4 milijona sovjetskih Judov. SS enote so učinkovito izvajale povelja. »Morišče je bilo izolirano, da civilno prebivalstvo ne bi brez potrebe postalo priča prizorom ... Enota za usmrtitve (Exekutionskommando) je bila postavljena na drugi strani protitankovskega rova in osebe, ki so bile določene za usmrtitev, so bile ubite v hrbet, z najbližje možne razdalje«, je na sojenju v Nürnbergu povedal dr. Werner Braune, član Einsatzgruppe D.

AUSCHWITZ – BIRKENAU: TOVARNE SMRTI

Med skoraj tisoč nacističnimi taborišči različnih vrst (nekatera so nastala že pred izbruhom 2. svetovne vojne septembra 1939, večina pa med vojno na območju tretjega rajha in na nemškem okupiranem območju), je bilo koncentracijsko taborišče v Oswiecimu, uradno imenovano Konzentrationslager Auschwitz, ne samo največje, pač pa tudi najbolj grozljivo po množičnem uničevanju ljudi. To je bila prava tovarna smrti, v kateri so ljudi sistematično ubijali in za te namene nenehno izpopolnjevali tehnologijo ubijanja. Najbolj so bili na udaru Judje, poleg njih pa tudi Romi, Slovani in druge manjvredne rase, pa tudi homoseksualci in politični zaporniki, zlasti komunisti. Gospodarji »pekla na zemlji«, kot so mnogi poimenovali to taborišče na Poljskem ob gornjem toku reke Visle, niso prav nikogar izbirali: moški, ženske, starci, otroci, invalidi ... Po ugotovitvah mednarodnega sodišča v Nürnbergu, je bilo v tej tovarni smrti uničenih preko 4 milijone življenj (mnenja o številu so sicer nekoliko deljena, a to v nobenem pogledu ne spreminja historične sodbe Auschwitza in njegovih rabljev). V času od 20. aprila 1940 do 17. januarja 1945 je bilo v taboriščno knjigo vpisanih 402.222 jetnikov in jetnic 26 narodnosti. Od teh jih je preživela komaj tretjina – milijoni so se namreč izgubili v zaplinjevalnicah in mimo vseh kartotek. Z jasnim namenom – dokončno rešiti judovsko vprašanje in se znebiti čim več pripadnikov manj vrednih ras. Poleg matičnega taborišča Auschwitz in taborišča Brzezinka (v svetovni javnosti poznano kot Birkenau) je bilo po vsej Šleziji še 39 podružničnih, zunanjih delovnih taborišč, ki so vsa spadala pod upravo koncentracijskega taborišča Auschwitz –Birkenau. Novebra 1943 je bilo na Himmlerjev ukaz upravno preurejeno v Auschwitz I (matično taborišče), Birkenau v Auschwitz II in podružnica Monowitz v Auschwitz III. V taborišču Auschwitz je bilo zaprtih tudi 2.342 Slovenk in Slovencev. 1.331 jih ni preživelo, med njimi je bila tudi večina prekmurskih Judov in večja skupina Romov, ki so jih v Auschwitz pripeljali s transportom 2. decembra 1943 iz okolice Novega mesta. Dolej ni znano, da bi kdo od njih preživel. V začetku maja 1944 prispe v tovarno smrti tudi velik transport prekmurskih Judov iz Lendave in Murske Sobote ter iz nekaterih drugih tamkajšnjih krajev. Z njimi prideta tudi dve mariborski judovski družini. Preživelo jih je 25. Ostali so bili

pogubljeni, ponižani, razgaljeni, usmrčeni in sežgani v krematorijih. 387 imen je na seznamu žrtev holokavsta iz Prekmurja. Podobno so končali tudi ostali slovenski Judje (Dachau, Mauthausen, Buchenwald, Flossenbürg, Rižarna ...). V Trstu in okolici so nacisti leta 1943 deportirali 710 Judov. V koncentracijska taborišča so deportirali tudi Jude iz Gorice in okolice. Na seznamu žrtev genocida je tudi 143 Romov. In (pre)več drugih slovenskih internirancev, ki so se znašli med 2.342 zaprtimi v Auschwitzu. Prekmurski (slovenski) Judje so v holokavstu plačali strašanski davek. V »tovarno smrti« so bili poslani, ker so bili »nečiste krvi«. Preživeli so o strahotah raje molčali kot govorili, strah je bil grozovit. A nekateri le niso molčali, govorili so o delovnem dnevu v tovarni smrti, kot na primer soboški Jud J. N., ki je imel v taborišču Auschwitz številko 186932: »Predstavljajte si 13 tisoč mož, ki se vsako jutro ob štirih postrojijo na apelplatzu, kapoju raportirajo, nas preštejejo in ob zvokih glasbe – kakšna ironija, glasba za sestradane in utrujene! – odkorakajo kolone po tri v vrsti v tovarno. Predstavljajte si dolgo kačo zebrašnih oblek, utrujenih in sestradanih okostnjakov. Prehrana je bila katastrofalna. Od včeraj nismo dobili nobene hrane. Poldne je že. Že dve uri postopamo med blokoma brez dela. Gulimo z rokami in poskakujemo, da nas ne bi zeblo. Začetek februarja, mi pa brez plaščev. Brez pokrival. Brez hrane. Brez staršev. Brez bratov in sester, žena. Brezdomci! Nemočni! Brez upanja ...«

Njegova zgodba ni nič drugačna od bolečih spominov preživelih v drugih taboriščih smrti. Tistih torej, ki jim je uspelo uiti glavnemu proizvodu brutalnega in dehumanizirajočega taboriščnega sistema – smrti. Tiste, ki so bili dovolj močni za delo, je doletela zla usoda prisilnega dela, kjer je bilo delo sredstvo ubijanja. Dnevni cikelus v teh taboriščih je bilo delo, lakota in bolečina, vedno v senci sadističnega nasilja čuvajev in trenutne usmrčitve za najmanjši prekršek. »Vstaneš ob treh zjutraj ... Za najmanjšo nepravilnost pri pospravljanju postelje je bila kazen 25 udarcev, po katerih mesec dni nismo mogli niti ležati niti sedeti. Opoldne je bil odmor za hrano ... pol litra juhe ali neke vodene tekočine brez maščobe, brez okusa ... Žlice niso bile dovoljene ... juho ste morali popiti iz skleda in jo polizati kot pes ... Poudariti moram, da smo bili srečni, če smo dobili opoldanski obrok. Obstajali so dnevi kaznovanja ... ko so bili naši želodci prazni ves dan. Popoldansko delo je bilo isto: udarci in spet udarci vse do 18. ure. Ob 18. uri je bila večerna postavitve v vrsto. V glavnem smo morali stati mirno uro ali dve, medtem ko so nekatere zapornike poklicali za kazensko parado ... Pred vsemi so jih slekli do golega, položili na posebne klopce in bičali s 25 ali 50 udarci. Vendar so ohranjali tradicijo svojih očetov celo v Majdaneku. Nikoli ne bom pozabil mladega, svetlolasega Nizozemca, ki ni hotel sprejeti ukaza nepokrite glave. Priskrbel si je malo obredno čepico in jo nosil ... uporabil je tanko vrvico, da si je kapo pričvrstil na ušesa. Nadzorniki so ga okrutno pretepli, kadar so to opazili«, je zapisal preživeli taboriščnik iz Majdaneka Y. Pfeffer.

V taborišču Auschwitz – Birkenau so nacisti izvajali smrt s hladno, industrijsko učinkovitostjo. Med aprilom 1942 in novembrom 1944 je bilo več kot milijon Judov ubitih s plinom. »V Auschwitzu sem uporabljal ciklon B, kristalizirani cianovodik, ki smo ga spuščali skozi majhno odprtino v celice smrti. Odvisno od podnebnih pogojev je bilo potrebnih 3–15 minut, da se ubije ljudi v komori. Da so mrtvi, smo vedeli po tem, ker so nehali kričati«, je na sodišču v Nürnbergu pripovedoval Rudolf Höss. Z uvajanjem ciklona B v Auschwitz – Birkenau in v Majdaneku je postala smrt demonska industrija. Ta učinkovita metoda se je hitro razširila tudi v druga taborišča. Novembra leta 1944 so bile plinske celice v Auschwitzu demontirane. Množični poboji bi morali ostati prikriti. 18. januarja 1945 so bili tisti zaporniki, ki so lahko hodili, evakuirani v »maršu smrti«, ki je bil zadnja borba za tisoče Judov. Ko so prišli Rusi, so v Auschwitzu našli samo nekaj tisoč bolnih internirancev. Ta tragični vzorec – množični poboji v zadnjem trenutku, marši smrti, lakota ali smrt v prenatrpanih taboriščih v notranjosti umirajočega nacističnega rajha – je označil zadnje dneve nacističnega nasilja med 2. svetovno vojno. Maja 1945 se je vojna morija končala. Osvoboditelji so prišli do taborišč in brutalnost nacističnih zločinov, ki je prišla na dan, je šokirala zavezniške sile. Minila so desetletja, spomini bledijo, a resnica ostaja. Kljub temu, da se je množica nacističnih vojnih zločincev izognila roki pravice. Mnogi so ubežali tudi pred največjim lovcem nanje, Simonom Wiesenthalom. Ta je nekoč zapisal: »Nikoli ne pomisli, da je lahko pozabiti te težke spomine ... Nikoli ne pomisli, da obstaja način, da se oprosti sovraštvo v človeškem srcu ... In ne misli, da se je najhujše že zgodilo in minilo. Samo vedi, da upanje živi, dokler se ljudje spominjajo.«

Dr. Marjan Toš

Maribor, 1. 2. 2012, prispevek za Sobotno prilogo (Večer)

Štiri kratka besedila, ki naj bodo umeščena v integralni članek v okvirčkih in kurzivi:

Brutalnost, krutost brez milosti in hladen, industrijski značaj množičnih pobojev v času holokavsta so neverjetni. Medtem še vedno obstajajo korenine, iz katerih se je holokavst razvil. Zlohotno vsakdanji so še zmeraj rasno sovražstvo, gospodarske krize, človeške psihološke in moralne pomanjkljivosti, strinjanje ali sodelovanje posameznika v preganjanju bližnjih. Pogumni moramo biti, da se spominjamo, preučujemo in poučujemo o holokavstu. Ne glede na to, kako neprijetni so ti spomini. Kajti samo poučeni in moralno odgovorni posamezniki lahko preprečijo, da bi se holokavst ponovil ... (iz razstave Holokavst 1933–1945, Pogum da se spominjamo, Sinagoga Maribor, 2004/2005)

»V času mojega boja za oblast je judovska rasa s smehom sprejemala moje prerokbe, ko sem rekel, da bom nekega dne prevzel vodstvo države ... in da bom takrat, med mnogimi drugimi stvarmi, rešil tudi judovsko vprašanje«. (Adolf Hitler, 3. januar 1939)

»Na našem popisu trpljenja ne sme manjkati niti en detajl. Čeprav zdaj doživljamo strašno trpljenje in je opoldansko sonce za nas postalo mračno, nismo izgubili upanja, da bo čas svetlobe zagotovo prišel. Naš narod ne bo uničen. Posamezniki bodo uničeni, toda judovska skupnost se bo zagotovo obdržala. Zato je vsak zapis vrednejši od zlata, v kolikor je zapisan tako, kot se je resnično zgodilo, brez pretiravanja in izkrivljanja resnice. (Chaim A. Kaplan, Varšavski dnevnik, 26. oktober 1939)

Aretacije Judov v Prekmurju so bile med 2. in 27. aprilom 1944. Zbrali so jih v soboški sinagogi in jih 26. aprila 1944 odpeljali najprej v Čakovec, od tam v Nagykanizso, od koder so jih ves teden vozili v vagonih do Birkenaua, kjer je bilo zbirno mesto za Auschwitz. Prispeli so 30. aprila in 2. maja so transport že sprejeli. Večina prekmurskih Judov je končala v Auschwitzu 21. in 22. maja 1944, drugi v Flossenburgu, Onabrücku, Buchenwaldu, Mauthausnu ... (mag. Franc Kuzmič na razstavi Holokavst 1933–1945, Pogum da se spominjamo, Sinagoga Maribor, 2004/2005)

Dr. Marjan Toš
Maribor, 1. 2. 2012, prispevek za Sobotno prilogo (Večer)